

Хитко ВАЧЕВ

ЦЪРКОВНИЯТ АНСАМБЪЛ В АРБАНАСИ

ISBN-10: 954-579-586-7

Издавач „Славена”, Варна 2006

176 страници, библиографија,
резиме на англиски јазик,
50 цртежи и црно-бели фотографии,
48 илустрации во колор

Стручниот соработник на Регионалниот историски музеј во Велико Трново, бугарскиот историчар и археолог Хитко Вачев (1959), покрај проучувањето на престолниот град Трново и на други средновековни објекти, од 1993 година раководи и со археолошките истражувања во Арбанаси. Покрај докторатот *Црквното устројство во Трновската митрополија од XV до почетокот на XVIII век (Устројство, архитектура и социјална функција)*, Вачев е автор и на шеесетина научни студии од доцносредновековната архитектура, уметност и историја на Бугарската православна црква.

Монографијата за црковниот ансамбл во Арбанаси содржи воведна историска студија со основни податоци за настанокот на местото, преглед на црковната организација на седум православни храмови (Раѓањето Христово, Свети Димитриј, Свети архангели Михаил и Гаврил, Свети Атанасиј, Свети Георгиј, Успение на Богородица и Свети Никола), како и оддел за разни етапи во нивниот развој и функционирање.

Сместен на 4 км североисточно од Трново, средновековната престолнина на Второто Бугарско Царство (12–14. век), црковниот комплекс во Арбанаси спаѓа во самиот врв на бугарската сакрална архитектура, чијшто почеток се врзува за некоја година пред 1500, а крајот за 1798, кога Турците-крцалии го нападнале и го опустошиле.

Привилегираниот статус на местото, христијанското население (од албанско, словенско, бугарско, грчко и влашко потекло дојдено од Епир по османлиското освојување на Балканот), службеното користење на грчкиот јазик и добро развиениот духовно-просветен систем се одлучувачки фактори за опстанок на православната Црква во Арбанаси. Во периодот од средината на XVII до почетокот на XVIII век, кога неговите седум храмови се украсуваат со фреско-сликарство, е забележано присуството и работата на стотина високи свештени лица, на чие чело е архијерејски намесник или викар. Значајна ролја во развојот на црковната организација во Арбанаси имало Трново како архиепископско седиште и нејзините митрополити, меѓу кои, како ктитори, особено се истакнале Дионисиј Рали, Герасим I, Макариј, Герасим II Какавелас, Партениј IV, Атанасиј Маргуниос, Јосиф и Никифор. Како важен центар на источното христијанство, Арбанаси го посетуват патријаршиски црковени големодостојници од Антиохија, Александрија, Ерусалим, како и екуменскиот патријарх. Покрај одржувањето блиски врски со големите трновски манастири, во Арбанаси е забележано и присуство на претставници (taxidiots) на источнохристијанските центри од Синај и Атос. Тука живеат и стари аристократски семејства (Кантакузен, Бранковчану, Ипсиланти) чии членови се погребувани во црковните парак-

лиси. Во економскиот живот на Арбанаси во почетокот на XVII век значајно место имаат грчките трговци со стока и ткаена свила со меѓународен радиус на движење од Молдавија, Трансилванија и Влашка преку Италија, Унгарија, Полска, Русија и Цариград до Индија и Персија, постигнато благодарение на добиените граѓански привилегии, како и на својата работна умешност.

Нискиот еднокорабен храм *Раѓањето Христово* без купола, покриен со ќерамиди е граден во повеќе фази (1597–1643). Имал доградена припратата, параклис Свети Јован Крстител, галерија и егзонартекс од северозападната страна. Бидејќи и самиот едно време служел како митрополитско седиште, според планот и конструкцијата е сличен на трновската соборна (митрополитска) црква Свети Петар и Павле. Ова го потврдуваат и фреските со сцени од циклусот на *Менолог*, на *Богородичиниот акатист* и на *Седум вселенски собори*, кои Дионисиј од Фурна во првата половина на XVIII век им ги препорачува на сликарите како погодни за илустрирање во католиконите на манастирите и во катедралните храмови за време на османлиската власт. Покрај фунерарно-комеморативното значење на фреските во параклисот, галеријата, каде што непосредно се сретнувал сакралниот и профаниот свет, добива и една друга, дидактичка смисла изразена преку сцените *Орото на животот* и *Христовите параболы за ронката и гредата во окото, митарот и фарисејот и мудрите и лудите девојки*.

И црквата *Свети Димитриј* имала сложен архитектонски план, со параклис на север и досида на припратата и галерија во вид на буквата „L“. Со фрески била насликана во 1621 година. Неодамнешните истражувања покажаа дека параклисот бил подигнат пред останатите црковни компартименти, во средината на XVI век. Фреските во неговиот наос со сцени од животот на најголемиот свет воин потврдува зошто храмот првобитно бил посветен на свети Георги. Светлиот колорит и издолжените фигури на овој живопис упатуваат на средината или втората половина на XVI век.

Покрај олтарската полукружна ниша, црквата *Свети архангели Михаил и Гаврил* има уште две полукружни псевдоконструктивни ниши во северниот и во јужниот ѕид. Долж северниот ѕид на храмот е досидан параклисот Света Петка. Храмот во 1760–1761 година го живописале зографите Михаило од Солун и Георгиј од Букурешт. На местото на сегашниот, откриен е постар храм подигнат кон крајот на XVI или на почетокот на XVII век, како и постариот слој фрески.

По начинот на градењето и планот, црквата *Свети Атанасиј* не се разликува од другите арбанашки

цркви. Покрај јужниот ѕид на црквата е досидан параклис посветен на Свети Харалампииј. Најраниот помен на храмот потекнува од 1637, а во 1667 година, трновскиот митрополит Герасим II Какавелас исликувањето на црквата им го поверол на атонските мајстори. Фрескописот на параклисот е завршен во 1724 година, по една голема епидемија на чума. Сè до почетокот на XVIII век, припратата служела за погребни црковни обреди, кога е претворена во параклис.

Еднокорабниот храм *Свети Георгиј* со припратата и галерија на северозапад е подигнат на крајот на XVI или почетокот на XVII век, а неговото живописување е завршено истовремено со преградувањето, меѓу 1700 и 1709 година, кога, како и во црквата Свети Атанасиј, дел од припратата е претворен во параклис.

Времето на основањето на манастирот *Успение на Богородица* уште не е востановено. Димензиите на главната црква, најстарото манастирско здание, не излегуваат од рамките на пропорциите на останатите шест арбанашки храмови (10 x 20 м). Покрај храмот од јужната страна е дограден параклис посветен на Света Троица со припратата што се потпира на тремот на храмот. Живописувањето на црквата е завршено во 1688 година, а фреските во тремот ги извеле даскал Крсто, Цојо и Георги во 1703–1704 година. Неодамна на источната страна на тремот на храмот е откриена фреска на *Страшниот суд* од крајот на XVI век. Непосредно пред турското освојување на Арбанаси во 1798 година, црквата *Свети Никола* служела како парохиски храм. Сегашниот манастир е основан подоцна, во 1833 година, кога добил изглед на останатите арбанашки цркви. Најстарите фрески во храмот потекнуваат од 1705, а оние од северниот параклис на Свети Илија од 1716 година. Нема сомнение дека првобитниот храм бил изграден кон крајот на XVII век.

Во изградбата на мрежата на седум арбанашки храмови запазени се три фази: во средината на XVI век е подигната најстарата архитектонска градба, параклисот на црквата Свети Димитриј, а потоа храмот *Раѓањето Христово* од крајот на XVI век, денешната црква Свети Георгиј и храмот Свети архангели Михаил и Гаврил; во втората деценија на XVII век се реконструирани и проширени две цркви, *Раѓањето Христово* и Свети Димитриј, со посебна намена да станат митрополитско седиште; во осумдесеттите години на XVII век се фрескописуваа најголем број храмови – *Успение на Богородица* (1688), Свети архангели Михаил и Гаврил (крајот на XVII век), Свети Никола (1705) и Свети Георгиј (1709), на кои како пример им служи храмот *Раѓањето Христово*. Како особена

специфичност на арбанашките храмови се сметаат црквите со два олтара поради фактот што трновската митрополија имала постојано седиште во Арбанаси, чинејќи го центар на источноправославното христијанство. Неговата изградба трае непрекинато 150 години и е исклучителна појава не само во бугарската сакрална архитектура, туку и на целиот балкански регион.

Монографијата на Хитко Вачев е пишувана јасно, прегледно и збиено, без пренаглени заклучоци и изитрени датирања, кои авторот ги остава за дополнителна и детална проверка. Согледувањето на архитектурата и сликарството на арбанашките православни храмови е синтетичко, на подобие на библиската вселена. Во таа смисла, олтарот се толкува како самостоен архитектонски прос-

тор со иконостасот како на двоен архитектонски елемент достапен само на свештенослужителите или наменет на верниците. Иако во наведената литература не е цитиран трудот на Е. Бакалова *За иконографските извори на „Орото на животот“ во 17 век*, објавен во 2003 година во првиот том на Зборникот на трудови *Поствизантиската уметност на Балканот*, оваа монографија е пример како и на непретенциозните студии местото им е во прирачните библиотеки на истражувачи на позновизантиската уметност и барок.

Љиљана Стошиќ

Превод од српски М. М. Машниќ